

KRÁNITZ PÉTER PÁL*

Örmények Kemál Törökországában

Néhány bizalmas diplomáciai jelentés a kis-ázsiai keresztények helyzetéről (1922–1928)

Az 1920-as évek Magyarországon egyfajta reményteljes áhítozás övezte az Oszmán Birodalom romjaiból felemelkedő Török Köztársaság által a szövetségesekkel szemben elért hadi és diplomáciai sikerekről szóló híreket. A török függetlenség, a török állam integritása és általában Törökország helyzete az I. világháborút követő évtized során a közbeszéd szerves része volt Magyarországon, részben a turanisták hatására – ne feledjük, hogy a két világháború között csaknem az összes magyar miniszterelnök tagja volt a Turáni Társaságnak.¹ Kiemelt figyelem övezte Törökország újdonsült elnökét, a karizmatikus diktátort, Musztafa Kemált is.

Ám nem csupán a magyar nemzet keleti, turanista alapokon nyugvó kulturális-politikai önmeghatározására irányuló törekvések vagy a török–magyar barátság népszerű eszméje miatt vetült sokak tekintete Törökországra. A két világháború közötti

* A szerző történész és újságíró, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Doktorjelöltje. E-mail: peter.pal.kranitz@gmail.com

¹ Friedrich István volt miniszterelnök a Keresztény Nemzeti Párt képviselőjeként 1923 júliusában az országgyűlésnek arról számolt be, hogy a magyar nemzet nevében felvette a kapcsolatot az újdonsült török elnökkel: „Március havában jártam Kisásziában először és ott felkerestem a győzelmes török hadsereget Kisázsiában szívében, Afio-Karahisszárban [Afyonkarahisarban – KPP], a győzelmi ünnepek alkalmával. Akkor én lelkes magyar emberek megbízásából nagyon szép díszkardot vittem a török államfőnek, gratulációképen. *(Éljenezs.)*” Ezt követően átadta Musztafa Kemál állítólagos üzenetét a magyar nemzetnek: „Amíg a magyar testvér-nemzet a népek vándorlása idején eljutott a Dunáig, addig mi, törökök ide a kisázsiai félszigetre sodródtunk, így szakadt el egymástól a két testvér. [...] Tudom, hogy sok millió magyar hozzá nem méltó elnyomatásban sanyalódik. *(Ugy van ! Ugy van !)* Ezeknek azt üzenem, hogy csak kitartás, eljön az ő szabadulásuk órája is úgy, amint a mienk is eljött. Szeretnénk már mi is önökkel együtt örülni, ahogy maguk, mint jó testvérek, most velünk örülnek.” Ezt követően azt javasolta az országgyűlésnek, hogy a „Törökországból kivándorolt” másfél millió örmény és görög által az iparban és a kereskedelemben hátrahagyott úrt magyar befektetések töltsék be. Megjegyzendő, hogy bár Friedrichre a történeti emlékezet gyakran megalkuvó politikusként tekint, a török–magyar baráti kapcsolat, véleményem szerint, valóban szívügye volt. L. A nemzetgyűlés 160. ülése 1923. évi július hó 24-én, kedden. In: *Az 1922. évi június hó 16-ára kihirdetett Nemzetgyűlés naplója*. Tizenötödik kötet. Budapest: Athenaeum, 1923. 11–12. A turanizmusról bővebb információkért l. Ablonczy Balázs: *Keletre magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2016.

magyar politikai diskurzus mesternarratívájaként az irredentizmust,² az I. világháborút lezáró békerendszer revízióját tekinthetjük, amely kiválóan rezonált a török függetlenségi háborúról szőtt szenzációs sikertörténet narratívájára.³ Az „Új Törökországról” mint „modern” és „nemzeti” államról alkotott kép jelentősen befolyásolta a két világháború közti időszakban a magyar nyilvánosságban a nemzetállamokról alkotott értelmezéskereteket, s egyszersmind legitimálni igyekezett a kisebbségi kérdés megoldásának és a nemzetépítési törekvéseknek radikális, török módszereit,⁴ s ezáltal a közelgő vészidőszak diszkurzív közegére gyakorolt hatása sem elhanyagolható.⁵ Különösen terhes örökséget jelentenek a korabeli magyar sajtóban napi szinten fel-felbukkanó publicisztikák, amelyek a kis-ázsiai keresztény közösségek elleni népirtást voltak hivatottak relativizálni, s végső soron legitimálni.⁶

² A nyilvánosságban fennálló valóságinterpretációkat működtető diskurzusokról, azok mesternarratíváiról és társdiskurzusairól bővebben lásd: Nemesi Attila László: A nyelv a nyilvánosságban: versengő és társdiskurzusok. *Replika*, 2015/6. 97–111.

³ Pröhle Vilmos, a Debreceni Egyetem tanára a *Szózat*nak adott nyilatkozatában foglalta össze ezt a szempontot: „Reánk nézve, [...] morális szempontból nagyon fontos Kemál pasa sikere, ki fegyverrel tört magának utat a békediktátumok papírból készült kínai falain keresztül.” A *Nemzeti Újság* Vaszil Radoszslavov volt bolgár miniszterelnök véleményét közölte: „nyilvánvalóvá vált, hogy az alig négy esztendővel ezelőtt készült ügynevezett békeszerződések nagyon ingatag alapon állnak s egyáltalán nem képesek az idővel dacolni. A másik szempont, amely a török események jelentőségét kidomborítja, a legyőzött népekre gyakorolt morális hatás, amit egyáltalán nem lehet lekicsinyelni. A török példa megmutatta, hogy a békeszerződések örökkévalósága időben nagyon is korlátolt. Németország és Ausztria épp úgy, mint Bulgária és Magyarország elfogadta és ratifikálta ugyan a békeszerződést, de a közvélemény, nemkülönben maguk a kormányok is egy pillanatig sem szüntek meg hangoztatni, hogy csakis kényszer hatás alatt fogadják el a rájuk erőszakolt szerződést. Az antant nem hivatkozhat többé a szerződések sértetlenségére, mert hiszen saját maga volt az, aki a török példát statuálta. Ez az, ami a legyőzött országok népeire buzdítólag kell, hogy hasson.” Vö.: [N.n.]: A törökök sikereiket egyedül önmaguknak köszönhetik. *Szózat*, 1922. szeptember 10. 6., [N.n.]: Radoszslavov az új balkáni helyzetről. *Nemzeti Újság*, 1922. október 8. 12.

⁴ Friedrich István fent említett felszólalásában az örmény népirtás relativizálására is kiváló példával szolgált: „Azt mondják, hogy Törökországban keresztényüldözések voltak, hogy gyűlölték a keresztényeket. Nem igaz. A törökök csak ellenségeikkel harcoltak, az azonban, hogy saját alattvalóik is harcoltak az ellenség soraiban, nem a törökök hibája, csak az önmagukról megfélemezett örményeké és görögöké.” L. A nemzetgyűlés 160. ülése 1923. évi július hó 24-én, kedden. In: *Az 1922. évi június hó 16-ára kihirdetett Nemzetgyűlés naplója*. Tizenötödik kötet. Budapest: Athenaeum, 1923. 11.

⁵ Ezzel csaknem megegyező folyamatok zajlottak le Németországban az 1930-as években, melyeket Stefan Ihrig *Atatürk in the Nazi Imagination* című monográfiája tárt fel. Vö.: Ihrig, Stefan: *Atatürk in the Nazi Imagination*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 2014.

⁶ *Az Est* 1923-ban hosszas véleménycikkben magyarázta a görögök és örmények tömeges menekülését Törökországból, miszerint a két népcsoport tagjai „az utóbbi nehéz években belső ellenségként viselkedtek”, ezért valójában „nem a törökök elől menekültek, hanem rossz lelkiismeret üzte el őket”. Bati vitéz Berkó István ezredes 1925-ben „a török nemzeti felkelés heroikus küzdelme s későbbi fényes eredményei” egyik alapfeltételeként határozta meg, hogy

Móricz Péter 1929-ben már egy „tisztán török” lakosságú modern fasiszta birodalom képét ecsetelte a *Turán* hasábjain: „Főnixként támadt fel hamvaiból a törökség. Nincs már oszmán birodalom – nemcsak mert a törökök az oszmán szót törölték szótárukból, – hanem, mert valóban megalakították most a törökök birodalmát, melynek lakossága, kis hányadot kivéve, tisztán török. [...] Törökországban van egy fasiszta párt és annak egy mindenható, bár alkotmányos formákhoz ragaszkodó feje, a köztársaság elnöke. [...] A jól felszerelt és kiképzett hadsereg, valamint a modern állami berendezés párosulva a fasiszta tetterős és mélyen nemzeti kormányzattal kiáltó ellentétet mutat a szultánok tehetetlen, sötét, minden újítástól féltő deszpotikus uralmával és hatalmi eszközeivel”.⁷

A két világháború közötti évek irredenta és turanista indíttatású, törökbarát kulturális-közéleti agitációjára⁸ vezethető vissza a Musztafa Kemálról – mint a törökök atyjáról, modern nemzetvezetőről, a szekularizáció bajnokáról – a magyar nyilvánosság és történettudat bizonyos szintjein máig fennálló rokonszenves, pozitív kép.⁹ Holott a görög történetírás népiértésként tartja számon az I. világháború,

az ankarai rezsim „a legerőszakosabb eszközöktől (kiutasítás, fegyveres fellépés) sem riad vissza ... amit az idegen elemeknek a nyilvános életből való lehető kikapcsolása útján a török nemzeti és faji erők támogatásával juttat eredményesen kifejezésre”. *Az Újság* publicistája pedig kijelentette: a görögök kitelepítésére „Kemal pasát nemzeti érdekek kényszerítették, amelyek szentsége szintén kétségen kívül áll”. Vö.: [N.n.]: *Az újjáéledő Konstantinápoly. Az Est*, 1923. július 22. 2.; Bati Berkó István: *A régi hadsereg magyar csapatai*. 4. rész. *Magyar Katonai Közlöny*, 1925/7–9. 687. (673–690.); [N.n.]: *Bukarest lesz a görög-keleti egyház székhelye. Az Újság*, 1925. január 31. 5.

⁷ Móricz Péter: *A mai Törökország. Turán. A Turáni Társaság folyóirata*, 1929/1–4. 16–21.

⁸ A török Nemzetgyűlés házelnöke már 1922-ben a török–magyar barátságról, a két ország diplomáciai-gazdasági kapcsolatainak fellendítéséről nyilatkozott a magyar sajtónak: „A magyar–török rokonérés oly régi és az utóbbi nehéz évek alatt olyannyira megerősödött – mondta –, hogy a legnagyobb reménysekkel nézek a két állam gazdasági, kulturális és politikai együttműködése elé.” Maga Musztafa Kemál személyével kapcsolatban is megindult a kultuszépítés Magyarországon: már 1921-ben színes, magyar nyelvű propagandaplakátot nyomtattak Konstantinápolyban „Musztafa Kemál pasa szózata a nemzethez a függetlenségi harcban” felirattal („Allahot dicsőítő népem joga a szabadság!”), és Európában – Németország mellett – egyeduralkodó módon több életrajzi mű is megjelent a diktátor életéről. Kerekesházy József *Az igazi Kemál* című könyvében például arról írt, hogy az „elért eredmény igazolja Kemált: sok-sok millió embert tett elégedetté és szabaddá. [...] Népe maga is – amely pedig legközelebből látta – feltétlen tisztelettel, bámulattal és hálával van és lesz is Kemál irányában.” A Turáni Társaság alapítója, a Turán folyóirat szerkesztője, Paikert Alajos rendre dicshimnuszokat zenggett Atatükről: „A török nemzet régi, fényes dicsősége ismét felvirrad Musztafa Kemál pasa győzedelmes haditetteivel.” Vö.: [N.n.]: *A török főrendiház elnöke a kisázsiai győzelmekről és a török–magyar barátságról. Világ*, 1922. szeptember 7. 3., Kerekesházy József: *Az igazi Kemál. Egy köztársaság születése*. Budapest: Pantheon, 1943. 5., Paikert Alajos: *Musztafa Kemál pasa. Turán. A Turáni Társaság folyóirata*, 1922/3–4. 138–139.

⁹ „Az első világháborús hős, [...] a törökök atyja, akit [...] katonai diadalaiért megtisztelték a vezértábornagyi ranggal és a gázi, a muszlim hitharcos címével is, [...] [a] köztársaság alapítója, az erőszakos területszerzés ellensége”. L. Fleisch István: *125 éve született Kemal*

majd a török függetlenségi háború alatt Törökország görög ajkú lakossága ellen elkövetett vérengzéseket és deportálásokat,¹⁰ s ugyanígy az örmény és az asszír történetírók egy jelentős része is az 1915-ben szervezett népirtás szerves részeként tekint az 1920–1923 közötti időszakra.¹¹

Az 1920-as években újrászerveződő magyar diplomácia figyelmét azonban nem kerülte el a Török Köztársaság keresztény közösségeinek szenvedése. Az Európa-szerte felállított magyar követségek és konzulátusok diplomatái számos bizalmas jelentéssel látták el a mindenkori külügyminisztert a törökországi keresztények, elsősorban a görögök és örmények helyzetéről – ezek közül a továbbiakban hat dokumentumot fogok közzétenni, melyek eredetijét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi, a Külügyminisztériumi Levéltár Politikai Osztálya (K 63) 371. dobozának (korábban 287. csomójának) 32/1. számú tétele alatt. Az MNL OL K 63 a-32-1922-1-23, a-32-1922-1-78, a-32-1922-1-90, a-32-1927-28, a-32-1928-11 és a 32-1928-15 levéltári jelzet alatt található jelentéseket 1922 és 1928 között az ankarai nagykövet, a trieszti konzul és a Genfben delegált rendkívüli követ vetette papírra.

Az első három jelentést Villani Lajos (1891–1948) trieszti konzul írta 1922 márciusa és novembere között. A castello-pillonicói báró Bécsben, a Konzuli Akadémián tanult, 1914-től diplomáciai szolgálatot teljesített Skutariban, Triesztben, Durazzóban, Milánóban, Ankarában, majd Belgrádban. 1919–1923 között volt trieszti konzul, ezt követően egészen 1939-ig a Külügyminisztérium Kulturális Ügyosztályának vezetőjeként dolgozott. 1939-ben a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte meg bölcséleti doktorátusát. 1940-től Helsinkiben

Atatürk, a modern Törökország atyja. *Múlt-kor Történelmi Magazin*, <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=13691&pIdx=2> (letöltés ideje: 2021. január 15.) Még 2020-ban is olvashatunk ilyen kijelentéseket: „Felmorzsolta a görögöket, keleten az örményeket, így a sèvres-i diktátum helybe lépő, 1923. július 24-én aláírt lausanne-i béke szavatolta a török nemzettest szabadságát. [...] Halála gyászba borította Törökországot, amely szó szerint nemzeti létét köszönhette első elnökének.” Vö.: [N.n.]: Szovjet segítséggel őrizte meg országa függetlenségét „minden törökök atyja”. *Múlt-kor történelmi portál* <https://m.mult-kor.hu/szovjet-segitseggel-orizte-meg-orszaga-fuggetlensegetminden-trkk-atyja-20201110> (letöltés ideje: 2021. január 3.)

¹⁰ Hlamides, Nikolaos: The Greek Relief Committee: America's Response to the Greek Genocide. *Genocide Studies and Prevention*, 2008/3. 375–383.

¹¹ Khosroeva, Anahit: The Armenian and the Assyrian massacres in the Ottoman Turkey as the first example of genocide. In: Krajcsir Piroška – Dzsoťján Gagik (szerk.): *Tanulmányok az örmény népirtás témaköréből*. Dorog: Ararát Kulturális Egyesület, 2008; Stavridis, Stavros T.: Chapter Five: The Assyrian Issue 1914-35. Australian Documents and Press. In: Shirinian, George N. (ed.): *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians and Greeks, 1913–1923*. New York – Oxford: Berghahn books, 2017. 158–186.; Martoyan, Tehmine: Chapter Eight: The destruction of Smyrna in 1922: An Armenian and Greek Shared Tragedy. In: Shirinian, George N. (ed.): *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians and Greeks, 1913–1923*. New York – Oxford: Berghahn books, 2017. 227–250. A nézetet a nemzetközi tudományos körökben többen is osztják, például I. Travis, Hannibal: „Native Christians Masacred”: The Ottoman Genocide of the Assyrians during World War I. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 2006/3. 327–372.

Magyarország nagykövete.¹² Filmkritikákat, esztétikai tanulmányokat írt, elsősorban az olasz műveltség, a reneszánsz korszakának kérdései izgatták.¹³

1922-ben több jelentésében számolt be dr. gróf Bánffy Miklós külügyminiszternek Musztafa Kemál Törökországaról és a keresztény lakosság egyre romló helyzetéről. 1922. márciusi levelében a török–szovjet kapcsolatok lehetséges mélységei mellett külön figyelmet szentelt a jogállamiság és a kisebbségek helyzetének: a rögtönítélő bíróságok döntése nyomán végrehajtott kivégzésekről, illetve az örmény és görög lakosság kiirtásáról számolt be Bánffy Miklós külügyminiszternek. Októberben számot vetett a Nagy Szmirnai Tűzvész néven emlegetett, máig vitatott katasztrófával, amelyben legkevesebb 100.000 ember, főleg görögök és örmények vesztették életüket. A görög és örmény történettudat szándékos gyújtogatásként értékeli a történeteket. Villani is akaratlagosságot sejtet a lángok fellobbanása mögött: „a keresztény városnegyedek pusztulása a törököknek nem volt kedvük ellenére”. Harmadik, 1922. novemberi levelében a külföldi állampolgárok jogvesztettségéről és az őshonos keresztény kisebbségek kipusztulásáról tett jelentést.

A sorban a negyedik és ötödik jelentést Tahy László (1881–1940), Magyarország törökországi nagykövete (1924–1933) vetette papírra Konstantinápolyban és Ankarában. Tahy a bécsi Konzuli Akadémia elvégzése után 1904-től a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaránál dolgozott, 1905-től az Osztrák–Magyar Monarchia bukaresti konzulátusán, majd a bécsi közös külügyminisztériumban vállalt állást. 1907-ben a tunéziai Monasztir alkonzuli hivatalát foglalta el, 1913 őszétől Bagdadban, majd a Monarchia összeomlásáig Moszulban és Konstantinápolyban teljesített szolgálatot. Az önálló magyar külügyi szolgálat megszervezése során 1920-tól a prágai diplomáciai képviselő vezetője 1922. március 24-ig. 1924 februárjától ankarai rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, 1934-től berni követ és a Nemzetek Szövetsége melletti képviselő vezetője. 1935 januárjától a Gömbös-kormányban miniszterelnökségi, majd 1938 májusáig belügyi államtitkár. 1935–1939 között Balassagyarmat kormánypárti képviselője.¹⁴

Walko Lajos külügyminiszternek címzett, 1927-ben és 1928-ban kelt jelentéseiben elsősorban a törökországi katolicizmus helyzetével foglalkozott. Megállapította, hogy a török kormány nem tesz eleget a lausanne-i békeszerződés kisebbségi jogokat biztosító cikkelyeinek, amelyek következtében még a háborút túlélő keresztény közösségek is szinte teljesen eltűntek Törökországból. Az egyházak függetlenségét felmorzsoló kormányzati nyomásyakorlásról adott számot: az örmény katolikus egyház világi tanácsába pucesszerűen próbálta a kormány saját embereit

¹² L. *Magyar Életrajzi Lexikon*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (letöltés ideje: 2021. január 10.)

¹³ Főbb művei: *A mai Olaszország* (Bp., 1936); *A renaissance úttörői* (Bp., 1938); *Machiavelli és a nemzeti politika* (Bp., 1939); *Olasz irodalom* (Bp., 1942).

¹⁴ L. *Magyar Életrajzi Lexikon*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (letöltés ideje: 2021. január 10.)

ültetni, amit csak Angelo Rotta – aki ekkor apostoli delegátusként Törökországban teljesített szolgálatot – erélyes fellépése volt képes megakadályozni. Az 1928. évi, a Szentszék és Ankara között létesítendő diplomáciai kapcsolat kilátásairól tett jelentésében a katolikus patriarchátusok működését ellehetetlenítő török politikáról írt, aminek következtében, véleménye szerint, pusztulásra ítéltetett a még Törökországban élő maroknyi örmény katolikus közösség.¹⁵

Különösen érdekes adalékkal szolgálnak az örmény népirtás és általában a népirtások terminológiai hátteréhez a Tahy jelentéseiben használt „örménymészárlás” és „örménypusztítás” kifejezések, amelyek kifejezetten az örmények ellen az I. világháború során az Oszmán Birodalomban elkövetett kitelepítések és mészárlások motivációjára, tehát a népirtás indítékaira tett utalással bírtak, s az idegen nyelvű irodalomban gyakran használt armenocídium kifejezés magyar megfelelőjeként értékelhetők. Ismeretes, hogy a genocídium fogalmát 1944-ben honosította meg Raphael Lemkin lengyelországi származású jogász a nemzetközi jog fogalomtárában, ezt megelőzően a nemzeti/etnikai/vallási csoportok teljes vagy részleges kiirtására tett kísérleteket világszerte nyakatekert kifejezésekkel illették. Németországban ezzel szemben már a 19. század óta használatos a *Völkermord* terminus, míg Magyarországon a népirtás kifejezés vált általánossá ugyancsak a 19. század során, melyet rendre az egyes népek megsemmisítésének céljával elkövetett tömeges erőszakra való vonatkozással használtak a sajtóban és az irodalomban. Első, általam ismert alkalmazása 1849-ből származik, méghozzá a magyar végrehajtó hatalom, az Országos Honvédelmi Bizottmány hivatalos értesítőjéből, a *Közlöny*ből. 1849 februárjában az „alkotmányos kormány [...] hírlapi orgánuma” a következőképpen adott hírt a Bács vármegyei szerbek és magyarok közötti vérengzésekről: „a’ befogott ráczokat pedig kimondhatatlan kínzásokkal pusztíták. Meztelenre vetkeztetik őket, ’s négy kéz lábra állítva, hasuk alatt szalmával tüzelnek, átfúrt füleiknél fogva akasztják őket ’stb. [...] Ez jelenleg képe Bácsnak, a’ népirtás, embermészárlás véres színhelyének”.¹⁶ Rendkívül hasonló kontextusban, etnikai csoportok közötti tömeges gyilkossággal kapcsolatban használta

¹⁵ A hagyomány szerint III. Trdat örmény király Kr. u. 301-ben keresztelkedett meg, s tette államvallássá a kereszténységet Örményországban. Ezt követően feltette le Világosító Szent Gergely a független Örmény Apostoli Egyház alapjait, amelynek első katolikosza, egyházfője lett. A perzsa hódítás nem tette lehetővé, hogy az örmény egyház képviselje magát a 451. évi khalkédóni zsinaton, mindazonáltal nem vált monofizita egyházzá, önmagára miafizitaként tekint. A 7. századtól kezdődően számos kísérlet történt a konstantinápolyi, majd a római egyházzal való unió létesítésére, ám végül csak a 17. század elején jött létre az örmény rítusú katolikus egyház. Az Oszmán Birodalom területén 1742-ben létesült örmény katolikus patriarchátus a bejrúti Bzommár központtal. Vö.: Ormanian, Maghakia: *The Church of Armenia*. Yerevan: Ancyunakar Publishing, 2011.

¹⁶ 1863-ban a *Pesti Napló* már bevett terminusként alkalmazza a kifejezést: „az oroszok [...] mivel se igazolhatnák a lengyelek ellen elkövetett kegyetlenségeiket inkább, mint ha hívatkoznának az angolok által ezelőtt öt évvel Kelet-Indiában követett megtorlási rendszerre, mely némely pontokban hasonlított a népirtáshoz”. Vö.: [N.n.]: Bácsmegyéből. *Közlöny*, 1849. február 2. 61.; [N.n.]: Nézetek a lengyel ügyben. *Pesti Hírlap*, 1863. május 19. 2.

Tahy László az „örménypusztítás” kifejezést, így megalapozottan feltételezhetjük, hogy ő maga is a nemzeti csoport elpusztításának szándékát, a történetek népiertás-jellegét kívánta jelentéseiben kiemelni.

Az utolsó, hatodik jelentés szerzője, Hevesy Pál (1883–1987), bár zenésznek készült, kézsérülése miatt a jogtudományhoz fordult. Budapesten, Münchenben, Freiburgban, Párizsban és Londonban jogot hallgatott, majd rövid ideig Budapesten mint vármegyei jegyző dolgozott. 1908-ban a Külügyminisztérium kötelékébe került, ahonnan első kiküldetése Konstantinápolyba vitte. 1927 és 1931 között rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként Genfben szolgált: a magyar delegáció vezetője volt a Nemzetek Szövetségénél, ahol annak élelmezési ügyeivel foglalkozott. Magyarországot képviselte a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnál és számos nemzetközi konferencián. 1942-ben kilépett a külügyi szolgálatból, brit állampolgárságot szerzett, és Londonba költözött, de csak 1945-ig, amikor Ausztriában vonult nyugalomba. Emlékirata, a *Kilencven év alatt a föld körül*, kéziratban maradt fenn. Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó diplomatája volt.¹⁷ Főkonzuli minőségben Genfben vett részt 1928 márciusában egy informális fogadáson Tevfik Rüştü Aras török külügyminiszter asztaltársaságában – a vele folytatott beszélgetésről Walko Lajos külügyminiszterhez írt jelentéséből megismerhetjük a török kormány lesújtó véleményét a kisebbségek jogairól: „ha azoknak nem tetszik ott, ahol vannak, hagyják ott azt az országot és hurcolkodjanak vissza anyaországukba!”

A hat jelentés mindazonáltal hiányos. A tárolás során keletkezett sérülések következtében bizonyos szövegrészek olvashatatlanok. Abban az esetben, amikor minden kétséget kizáróan képes voltam rekonstruálni a szöveget, szögletes zárójelben jeleztem a hiányzó részeket, amennyiben ezt nem tudtam megtenni, a hiányt a „[...]” jellel jelöltem. A kerek zárójelek mindenhol az eredeti szöveg részei. Egyes helynevek az eltelt század során olykor megváltoztak a magyar nyelvben, Angorából például Ankara lett, Sztambulból Isztambul stb. A nehezen azonosítható helyneveket lábjegyzetekben igyekeztem tisztázni, s így jártam el a szövegekben felbukkanó egyes személynevekkel is.

Mind a hat jelentés írógéppel készült, betűkészlétük eltérő, ám minden esetben hiányos volt. Hosszú ’ú’, ’ü’ és ’ö’ egyik jelentésben sem szerepelt, ám ott, ahol a gépelést követően a diplomaták tollal megtoldották az eredetileg rövid ékezeteket, az átíratban már a hosszú magánhangzót használtam. A hosszú ’i’ is hiányzik a jelentésekből, ám ezeket következetesen röviden hagyták a jelentéstevők, így az alábbiakban is így szerepelnek. Előfordult, hogy a diplomaták utólag tollal vagy írógéppel kiegészítették mondataikat – ezeket az alábbi transzkripció is tartalmazza. A dokumentumok végén minden esetben a jelentéstevő szignója szerepel – ezeket szögletes zárójelben jeleztem: „[szignó]”.

¹⁷ L. *Magyar Életrajzi Lexikon*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (letöltés ideje: 2021. január 10.)

1. VILLANI LAJOS: HELYZET KIS-ÁZSIÁBAN (1922. MÁRCIUS)

MNL OL K 63 A-32-1922-1-23

Bizalmas.

23. pol. / 1922.

Trieste, 1922. március 11.-én

Helyzet Kis-Ázsiában

Teljesen megbízható forrásból a kis-ázsiai helyzetről a következő értesüléseket nyertem:

Kemal pasa angorai¹⁸ kormánya¹⁹ hadiszerben és pénzben mindeddig hiányt nem szenvedett. Hadianyagot a legkülönbözőbb helyekről kapta, főleg azonban olasz részről. Pénzt a szovjet kormánnyal kötött megegyezés után ez utóbbi szolgáltatott és pedig mint megállapítható nagyobb mennyiségű aranyat. A szovjettel kötött egyezmény pontosan nem ismeretes.²⁰ Tény, hogy a szovjet érdeke minden olyan mozgalmat támogatni, mely a békét megzavarja és innen magyarázható Kemal támogatása is. Ezzel szemben úgy látszik Kemal kötelezte magát a szovjethez hasonló rendszert bevezetni. Ez irányban azonban tényleg csak néhány látszólagos intézkedés történt.

Az általános hangulat ma már csak részben kedvez Kemálnak. Ő azonban a tényleges hatalmat és a hadsereget a kezében tartja és így nincs oka félni. Mindennemű ellenséges megnyilatkozásnak elejét veszik a rögtönítélő bíróságok, melyek általában csak halálos ítéleteket hoznak.

Az örmények nagy része még a háború alatti mészárlásoknak esett áldozatul. A még megmaradt töredékeket valamint a görög lakosságot kemalisták üldözik és kiirtják. Így például Samsounban,²¹ hol azelőtt a lakosság [többi] része görög volt, ma már alig van néhány görög család, a [...]i mind, köztük néhány magas állást betöltő személy (a *Delte publique igazgatója pl.*) le lett mészárolva.

A külfölddel Kemal Törökországa ma csak Samsoun és Adalia²² kikötőkön át érintkezik. Ez a kontaktus természetesen csak a legminimálisabb és a legszigorúbb ellenőrzésnek van alávetve. Külföldi újságok és könyvek behozatala tilos külföldiek pedig csak az angorai kormány külön engedélye mellett hajózhatók ki. Minden levél természetesen cenzúrának van alávetve.

¹⁸ Ankara, a török főváros régies elnevezése: Angora.

¹⁹ 1920 áprilisában, jóval a köztársaság kikiáltása előtt Ankarában alapították meg a Török Nagy Nemzetgyűlést, avagy a modern Törökország törvényhozó testületét, élén Musztafa Kemál elnökkel.

²⁰ Törökország 1921 márciusában kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződést Szovjet-Oroszországgal, elsőként ismerve el a bolsevik rezsim legitimitását. Ankara és Moszkva szövetsége hosszú éveken át a török–magyar közeledés legnagyobb ellenérve volt a magyar döntéshozók szemében. Bővebben I. Egeresi Zoltán – Pénzvágó Nikolett: *A Török Köztársaság a történelemben*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2020.

²¹ Samsun városa, Samsun tartomány székhelye a Fekete-tenger partján, Törökország egyik jelentős kikötővárosa.

²² Antalya városa, Antalya tartomány székhelye, Törökország. Jelenleg az ország ötödik legnépesebb városa a Földközi-tenger partján, a Torosz-hegység árnyékában.

Minden jel arra vall, hogy az entente-nak Kemallal szemben semmi hatalma nincs. Így például megtörtént, hogy egy szolgálati ügyben Samsounba küldött angol tisztet az angorai kormány felszólított, hogy 48 óra leforgása alatt hagyja el a várost és az illető tényleg kénytelen volt a parancsnak engedelmessé válni.

Smyrnából²³ úgy értesülök, hogy a görögök hadikészülődéseket folytatnak, nem tartom azonban valószínűnek, azon hirt, hogy tavasszal új offenzívát akarnának indítani. A görög tisztek állítólag egy nyilatkozatot irtak alá, hogy minden esetleges parancs dacára Anatóliát nem adják fel. Az ottani görög csapatok nagy része ottani bennszülött görögökből áll, kik között az elkeseredés a törökök ellen igen nagy.

[szignó]

m. kir. konzul

Nagyméltóságú gróf Bánffy Miklós

m.kir.külgügyminiszter úrnak.

Budapest.

2. VILLANI LAJOS: SZMIRNAI ESEMÉNYEK (1922. OKTÓBER) MNL OL K 63 a-32-1922-1-78

Trieste, 1922. október 11.-én

78.pol/1922.

Smyrnai események.

Smyrnai menekültek elbeszélése alapján sikerült az ottani legutóbbi eseményekről megbízható értesüléseket szerezni.

Ezek szerint az első török csapatok bevonulása meglehetősen rendben folyt le és csak az örmények részéről elkövetett és az újságok által ismertett bombavetéssel volt megzavarva. A rendes csapatok bevonulását nyomon követték azonban az irregulárisak, melyek akadálytalanul a lakosság vagyona és életére törtek.

A borzalmas tüzvész keletkezésének első okai ugya[n] ismeretlenek, bizonyos azonban, hogy a keresztény városnegyedek pusztulása a törököknek nem volt kedvük ellenére. Az örmény és görög lakosság egy része az irregulárisok garázdálkodásának és a tüzvésznek esett áldozatul, akik tehetők elmenekültek, az ottmaradtak közül pedig a férfiakat a törökök kényszermunkára deportálják Anatólia belsejébe állítólag a görög csapatok által okozott károk helyreállítására. Így a nemzetiségi kérdés, mely Kis-Ázsiában a törökök részére oly veszély[es] volt, radikális megoldást nyer.

²³ Izmir, régies neve Szmirna (a görög Σμύρνη, Szmirmi névből), az azonos nevű tartomány központja az Égei-tenger partján. Ma Törökország harmadik legnagyobb városa, itt található az isztambuli után az ország második legnagyobb kikötője.

A görög metropolita meggyilkolása értesülései[m] [sze]rint megfelel a tényeknek. Nevezett már előzőleg mint gör[ög] agitátor gyűlöletes volt a törökök szemében, sőt a háború [után] el kellett hagynia Smyrnát. A görög megszállás alatt féktelen nemzeti propagandát fejtett ki és ő volt az aki a smyrnai görögöket leginkább buzdította, hogy a görög hadseregbe magukat besoroztassák. A törökök bevonulása után Nureddin pasa²⁴ a Kemal által kinevezett kormányzó (ki különben egy német iskolákban kiképzett tiszt és a görög megszállást megelőzőleg Smyrna utolsó valija volt) a metropolitát magához kérte a demogerontia (hitközségi tanács) tagjaival együtt. A metropolita tényleg megjelent Nureddin előtt a demogerontia egyetlen jelenlevő tagjával, a legelterjedtebb smyrnai francia újság tulajdonosával egyetemben, kegyelmet rem[él]ve. Nureddin előttük azonban csak annyit jelentett ki, ho[gy] [...]ket ismeri és fölöttük a nép fog itélkezni. És tényleg [...]kor mindkettőt az összegyűlt nép a szó szoros értelmében sz[ét]szaggatta.

Aliotti Joe, ki a smyrnai olasz menekültek nevében Schanzer²⁵ olasz külügyminiszterrel tárgyalt, velem azt a benyomását közölte, hogy Olaszország mindenképpen igyekszik jelenlegi kedvező pozícióját a törökországi politikában Smyrnában is kihasználni. Erre vall, hogy a menekülteket felszólították, hogy térjenek Smyrnába vissza, sőt segélyeket az állam részéről is csak azok kapnak, akik visszatérnek. Világos, hogy Olaszországnak, egyes riválisok pillanatnyi veresége folytán, alkalma nyílik Kis-Ázsiában gazdasági pozícióját erősíteni, sőt ha később Franciaország a kis-entente-ra való tekintettel törökbarát érzelmeit esetleg fékezni lesz kénytelen ez is Olaszországnak válnék hasznára. A Kis-Ázsia-i gazdasági expanziónál természetesen az a háború után kb. 10.000 főre felszaporodott smyrnai olasz kolónia nem lebecsülendő faktor.

Kemal csapatai külsejükben állítólag nem árulják el azt a harcképességet, amelyet a török győzelmek után róluk fel lehetne tételezni. Különb az anatóliai harcok nem voltak más mint egy hatalmas „promenade militaire” mert a görögök ellenállásra nem voltak képesek. Kemal csapatainak nagy része kurdokból és a kelet-anatóliai egyéb török törzsekből áll.

E jelentés másolatát a római m. kir. követségnek megkül[d]tem.

[szígnó]

m. kir. konzul

Nagyméltóságú gróf Bánffy Miklós

m. kir. külügyminiszter úrnak.

Budapest.

²⁴ Nureddin Ibrahim Konyar (1873–1932) oszmán, majd török hadseregpáncsnok, a török függetlenségi háború egyik legjelentősebb alakja.

²⁵ Carlo Schanzer (1865–1953) olasz politikus, pénzügyminiszter (1919) és külügyminiszter (1922), később Olaszország képviselője a Nemzetek Szövetségében.

3. VILLANI LAJOS: IDEGENEK HELYZETE SZMIRNÁBAN (1922 NOVEMBER)
MNL OL K 63 a-32-1922-1-90

Trieste, 1922. november 2-án

90. pol./1922.

Idegenek helyzete Smyrnában.

Hivatkozom 78.pol. / 1922. számú jelentésemre.

Smyrnából nyert értesüléseim szerint ott az idegenek helyzete állandóan igen rossz.

Mustafa Kemal pasa kormánya a kapitulációkat egyszerűen nem létezőknek tekinti. Ennek következménye, hogy legutóbb a törökök az összes külföldi postahivatalokat megszüntették. Az idegenek mozgásszabadsága korlátozva van azáltal, hogy közülök senki a várost el nem hagyhatja, a kormány engedélye nélkül, melyet minden esetben Angorából kell beszerezni. Hasonlóképp az ottmaradás Angorában kiállított tartózkodási engedélyhez van kötve. Általában fennáll török részről az a tendencia, hogy az idegenek ottmaradása lehetlenné legyen téve.

A nem muzulmán török állampolgárságú, tehát úgy nevezett „raya” lakosság egész Anatóliában tökéletesen eltűnt.

E jelentés másolatát a római m. kir. követségnek megküldtem.

[szignó]

m. kir. konzul

Nagyméltóságú gróf Bánffy Miklós

m. kir. külügyminiszter úrnak.

Budapest.

4. TAHY LÁSZLÓ: AZ ÖRMÉNY KATOLIKUSOK HELYZETE TÖRÖKORSZÁGBAN (1927. JÚLIUS)

MNL OL K 63 a-32-1927-28

Sztambul, 1927. évi július 13.-án

28/pol.

1927.

”Bizalmas!”

Tárgy: Az örmény-katolikusok helyzete Törökországban.

A kapitulációs régime idejében a különböző keresztény főpapok azonfelül, hogy mint a jurisdictiójuk alá tartozó kommunitás /millet/ egyházi főnökei, magas egyházi funkciót töltöttek be, a világi adminisztráció terén is nevezetes szerepet vittek s valóságos török közjogi functionárusok is voltak /iskola ügy, adóztatás etc./ s mint ilyenek hivatalból tagjai voltak a vilajetek közigazgatási tanácsainak.

A kapitulációk eltörlésével és az állam laicizálásával utóbbi szerepkörük megszűnt.

Ezzel meg nem elégedve, a kemalista régime közvetlen befolyást is igyekezett az egyházközösségekre szerezni s e célra eszközül a világi tanácsokat /Conseil laique/ használta fel, melyek minden egyházközösségben bizonyos autonom jogokkal bírnak az iskolai és egyházi vagyon adminisztrációja terén.

Ismeretesek Nagyméltóságod előtt megelőző jelentéseimből az oekuménikus partiarka kiűzésének körülményei és a szent szynodus tagjainak a népességkicserélési akció keretében való bevonása iránti török kísérlet. Papa Eftim az állam által pártolt üzelmei is nagy port vertek fel annak idején.²⁶

A népességkicserélési akció végrehajtása után csak Konstantinápoly orthodox népessége maradván meg Törökországban a patriarchatus politikai jelentősége, legalább belső török szempontból majdnem teljesen megszűnt, nemzetközi jogállása és tekintélye is erősen csökkent. /Lengyel, román patriarchátus felállítása, orosz bolsevizmus/.

Hasonlóan állnak a viszonyok az örmény katolikus egyházban is. A háború folyamán az ujtörökök örménymészárlásainak legalább 1.000.000 örmény esett áldozatul.

Ezek közül örménykatolikus csak vagy 25.000 volt. Ezzel szemben azonban a görög-katolikus főpapi klérus teljesen szétzüllesztett. Mgr. Terzian örménykatolikus patriárka 1915-ben Rómába menekült s még ma is ott él.²⁷ Méltóságáról a Szentszék unszolása ellenére sem volt hajlandó lemondani s így helyette most csak Mgr. Nazlian Effendi /volt trapezunti püspök/ működik, mint patriarchai vikárius, Mgr. Rogossian segédpüspök /akribai püspök/ adlátussal.

Kis Ázsia területén a háború előtt 12 örmény katolikus püspök volt, kik közül a mészárlások alkalmával 8 életét veszítette.

Ma egész Kis Ázsiában csak Adanában van örmény katolikus püspök.

A török kormány konzekvens törekvésének a keresztény népesség Kis Ázsiából való teljes kiszorítására a megmaradt gyér örménykatolikus kolóniák is lassan áldozatul fognak esni.

Bár a lausannei béke 37-45 §§-ai a minoritások védelméről intézkednek, mi, magyarok ismerjük a legjobban e védelmi határozatok és azok betartása Népszövetségi ellenőrzésének értékét.

A svájci polgári törvénykönyv behozatala sérti a 42 §-t s ellene a görög kormány Genfben protestált is. Maguk a törökországi minoritások azonban brutális kormány nyomás folytán egymásután fordultak a Népszövetséghez beadványokkal, melyekben a 42 §-ban részükre biztosított jogokról lemondanak.

A 38 § utolsó bekezdésének, mely a szabad közlekedés és kivándorlás jogát biztosítja, értéke a belföldi forgalmat illetően csak papiros, mert görög vagy örmény Kis Ázsiába

²⁶ A görög ortodox patriárka vélt befolyása miatt az ankarai kormányzat támogatásával 1922-ben ellenpatriárkát választottak Konstantinápolyban, majd I. Eftim vezetése alatt létrehozták a Török Ortodox Patriarchátust. Vö.: Kicsi Valéria: Keresztény közösségek Törökországban. *Credo. Evangélikus Műhely*, 2008/1–2. 51–66.

²⁷ XIII. Poghosz Petrosz Terzián, Kilikia örmény katolikus patriárkája (1910–1931).

beutazási engedélyt nem kap /eklatáns eset volt a belga követ esete, ki képtelen volt kieszközölni, hogy őt görög szakácsa Angorába elkísérje/, kiutazási engedélyt ellenben minden nehézség nélkül és boldogan adnak a hatóságok. Aki azonban egyszer Kis Ázsiát elhagyta, többé visszautazási engedélyt nem kap.

Ha valamely örménykatholikus pap vagy tanító Kis Ázsiában elhal vagy kiöregszik, pótlása ily körülmények között lehetetlen.

Az örménykatholikusok papjaikat Bécsben a mekhitarista központi rendházban nevelték.²⁸ Az ott felnevelt papok bejövetelét a török kormány nem engedi meg. Uj papnövényedékek kiküldését és azok visszajövetelét azonban nem akadályozza.

Az utazási korlátozások által gazdasági existenciájukban handikapolt, sőt majdnem lehetetlenné tett örménykatholikusok csoportostul vándoroltak ki főképp az amerikai Egyesült Államokba, s a visszamaradtak száma is ellenséges indulatu hatóságok és lakosság között mind rohamosabban sorvad.

Volt szerencsém megjegyezni, hogy a török kormány igyekezett az egyes keresztény vallási közösségek beléletébe is befolyást nyerni s abba is széthúzó s rohasztó elemet belevinni.

Megtette ezt az örménykatholikusokkal is.

A világi tanács mandátuma idén lejárván, egy főképp ügyvéd és orvosokból álló, s a török kormánykörökkel persze üzleti érdekből intim összeköttetést fenntartó klikk megkísérelte az új választásoknál választási trükkel a hatalom birtokába jutni, ami puccs-szerűen sikerült is. Szerencsére a körülbelül 11000 lelket számláló sztambul-i örmény-katholikus egyházköztség őket akceptálni nem volt hajlandó s a klérusból sem tudtak senkit oldalukra csábítani.

Mgr. Rotta apostoli delegátus²⁹ erélyes fellépésének tulajdonítható, ki a puccsistákat egyházi átokkal fenyegette meg, hogy a dolog némileg elsimult.

Az illegális új világi tanács igyekezett magát az egyház köztség jövedelmeinek birtokába helyezni /beperelevén az egyházköztség ingatlanainak bérlőit, hogy a béreket az ő kezükhöz fizessék/ de bírósági ítéletekkel elutasított. A váli Szulejmán Számi Bey,³⁰ a mai régi-me egyik legtisztességesebb és humánusabb embere, ki maga is mélyen vallásos, belátván a puccsisták tisztességtelen szándékait, őket többé nem támogatja. Mgr. Nazlian most Rómá-

²⁸ A Mechitarista rend egy örmény katolikus szerzetesrend, a kelet bencéseinek és a kelet jezsuitáinak is nevezik tagjait. Szebasztei Mechtár (1676–1749) 1701-ben, Konstantinápolyban alapította, első rendházukat a peloponnészoszi Methon városában építették fel, ahonnan Itáliába menekültek. A velencei San Lazzaro szigetén 1727-ben pápai jóváhagyással telepedtek meg végül, ahonnan kiindulva szerte Európában és a világon hittérítő és oktató missziókat végeztek. 1773-ban a rend kettészakadt: a velencei ág mellett létrejött a bécsi ág, 1810-ben a császárvárosban építették fel rendházukat. Vö.: Avanesian Alex – Szám László: *Az örmény egyház története*. [H.n.]: Magyarországi Örmény Apostoli Egyház, [2012].

²⁹ Angelo Rotta (1872–1965) törökországi apostoli delegátusként 1925-től Konstantinápolyban teljesített szolgálatot, innen delegálták nunciusként 1930-ban Magyarországra. A magyarországi vészidőszak idején a zsidók mentésének egyik kulcsfigurája volt, többször határozottan követelte a nyilas kormánytól a deportálások és az atrocitások leállítását.

³⁰ Süleyman Sami Kepenek (1881–1955), Konstantinápoly válija avagy tartományi kormányzója.

ban van ad limina, visszatérése után az új világi tanács normális megválasztása remélhető. Mgr. Rotta el van különben szánva az egyházi átok kihirdetésére.

A váli személyiségéről a vallásellenes bolsevik propaganda film eltiltásakor /févi május 13.iki 10/pol. jelentés/ volt szerencsém jelenteni. Félő hogy a főkormányzó, kinek puritán jelleme oly nagy szolgálatot tett a kémalista régimenek Konstantinápolyban épen toleranciája miatt Angorában persona ingrata lett s helyét előbb-utóbb egy tulzó nacionalista fogja elfoglalni, ki majd Konstantinápoly relativ belső békéjét ismét felforgatja.

Az örménykatholikusokról rajzolt fenti vigasztalan kép többé kevésbé ráillik az összes törökországi keresztény közösségekre is, melyeknek mihamarább csak Konstantinápolyban fognak képviselői és hívői maradni.

Ismeretek Nagyméltóságod előtt a francia kultuszprotektorátus megszűnésének körülményei. Vajjon mely nagyhatalom fog ily körülmények között e darázsfszékbe benyulni? Sajnos a békék után oly időszakban élünk, midőn a morális erők, legalább átmenetileg alig érvényesülnek s legfeljebb láthatatlanul hatnak lassan egy jobb jövő felidézésére.

[szignó]

dr. Walkó Lajos

magyar királyi külügyminiszter urnak.

Budapest.

5. TAHY LÁSZLÓ: TÖRÖKORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK KÖZÖTT LÉTESÍTENI SZÁNDÉKOLT DIPLOMÁCIAI KAPCSOLAT (1928. MÁRCIUS)

MNL OL K 63 a-32-1928-11

TITKOS

Angora 1928 március 13.

11/pol

1928

Tárgy: Törökország és a Szentszék között létesíteni szándékolt diplomáciai kapcsolat.

Monseigneur Ange Rotta,³¹ sztambuli pápai delegátus február hó végén egy hétig Angorában tartózkodott. Utjának, bár be nem vallott célja a Szent szék és Törökország között diplomáciai összeköttetés létesítése volt.

Monseigneur Rotta engem bizalmasan fel is kért, hogy célja elérésében a külügyminiszternél támogassam.

³¹ Angelo Rotta, lásd fent.

Tevfik Rüsdi Beynél³² a dolgot oly formában említettem fel, vajjon Törökország gondol-e arra, hogy a Szentszékkal diplomáciai kapcsolatot létesítsen.

A külügyminiszter nevetve jegyezte meg, hogy laikus állam lévén, ilyesmire nem is gondolnak. Nagyon óvatos formában ugyan, de rámutattam Tevfik Rüsdi Beynek azon nagy erkölcsi hatalomra, melyet a pápaság a nyugati világban képvisel, megjegyezve, hogy a török állam ellen folyó külföldi propaganda talán részben annak tulajdonítható, hogy Törökország nincsen politikai kapcsolatban a Vatikánnal.

Tevfik Rüsdi Bey legalább is oly jól tudja mint én hogy a törökellenes külföldi propagandának mik a forrásai s magatartásából határozottan megállapíthattam, hogy a Szentszék és a török állam közötti diplomáciai kapcsolat felvételének ezidőszert a legkisebb kilátása sincs a sikerre.

Mgr. Rotta elutazása utáni napon a "Hakimijet i Millije" – a kormányhoz legközelebb álló lapban megjelent a következő hír:

„A néhány nap óta városunkban időző Mgr. Rotta a tegnapi estinél visszautazott Sztambulba. Információink szerint sem egyéb oldalról, sem kormányunk részéről egyáltalán nem került szóba, hogy a pápasággal akár hivatalos, akár nem hivatalos viszony létesítesék, vagy hogy a pápaság bármilyen formában is Törökországnál képviseltesse magát.

Mgr. Rotta itt tartózkodása alatt külügyminiszterünk Tevfik Rüsdi Beynél tett látogatásának semmi egyéb jelentősége nincs, mint bármely más külföldi hasonló udvariassági tényének.”

Az újsághír félhivatalos kommuniké jellegével bir, s meglehetősen rideg formába foglalt lemondás a Szentszéknek.

Dacára a tagadásnak hiteles információim szerint Mgr. Rotta bár nem egyenesen nunciatura létesítését javasolta a török kormánynak, de egyelőre a delegáció székhelyének Angorába való áthelyezése tekintetében tapogatódzott.

A delegátus velem szigorúan titkosan közölte, hogy a delegáció Angorába helyezésének egyik főcélja lett volna, hogy házi kápolnája quasi Angora plébániája legyen, mert katolikus templom létesítésére itt egyelőre kilátás nincs.

Mgr. Rotta nézetem szerint hibát követett el azzal, hogy a belügyminiszternél is fogadtatást kért s itt időszerűtlenül különböző katolikus ügyeket hozott szóba. Ezzel felidézte a belügyekbe való avatkozás mumusát. A törökök által vallott laikus állam teóriája szerint a pápának csak akkor lehetne diplomáciai képvisellete, ha pápai állampolgárok léteznének.

Ellentétben a kommunikében állított egyszerű látogatással, pozitív tudomásom szerint Mgr. Rotta prozopozícióival a minisztertanács is foglalkozott s elutasító határozatot hozott.

Ezek után úgy vélem, hogy egy pápai nunciatura felállítása Törökországban hosszú időre kilátástalan.

³² Tevfik Rüsüti Aras (1883–1972), Törökország külügyminisztere (1925–1938). Sógora volt Názim bégnek, a török nacionalizmus és a törökországi örményellenesség egyik főideológusának, akit később egy Atatürk-ellenes merénylet vádjával kivégeztek.

Nézetem szerint a Szentszék lépése egy törökországi nunciatura felállítása iránt hibás és inopportunus volt.

A katolikusok az összes egyéb keresztényeknél jobb helyzetben voltak Törökországban, mert a török kormány őket az orthodoxiával szemben kedvezőbb bánásmódban részesítette.

Ismeretes Nagyméltóságod előtt, hogy a görög-török népességkicserélési akció 1.200.000 orthodox hívőt távolított el Anatólia területéről, – ezzel és a különböző orthodox európai államok által felállított autocephal patriarchátusok folytán az oekumeniai pátriarcha tekintélye ugyyszólván egy konstantinápolyi görögkeleti püspök színvonalára süllyedt.

Az előző pátriarcha kiűzésével Törökország megmutatta, hogy hatalmát a patriarchátussal szemben ha kell erőszakkal is érvényesíti.

Az európai törvénykönyvek behozatalával pedig a lausannei béke III szekciója /37 és következő szakaszok/ mely a minorításoknak külön jogállást biztosított, a lausannei hatalmak hallgatólagos elismerése folytán megszűnt.

Az új török alkotmány az egyházakat megfosztván az állami adminisztrációban azelőtt vitt szerepüktől, /anyakönyvek, házasságkötések, adókiadás, részvétel a közigazgatási bizottságban stb./ Törökország ma teljesen laikus állam.

Ismeretesek a mostani pápa törekvései az orthodoxok uniójára. Papi körökből származó bizalmas információim szerint állítólag magával az oekumeniai, továbbá az antiochiai, jeruzsálemi és alexandriai patriarchákkal is folynak konstantinápolyi közvetítéssel megbeszélések az unió iránt.

Bár én e mozgalmat kilátástalannak tartom, feltehető, hogy annak a török kormány is neszét vette és így a pápasággal való diplomáciai kapcsolat felvétele ellen kétszeresen bizalmatlan.

Mint keresztény elem ázsiai Törökországban már csak az örmény katolikusok vegetálnak. Az örménypusztítás által számukban megcsökkenve teljesen mohamedán környezetben, ellenséges nép és hatóságok között, mindenféle utazási korlátozással megnyomorítva, számuk állandó kivándorlással rohamosan fogy. Egy nunciatura felállítása által Kisázsia közepén a keresztény elemet megerősíteni a törököknek eszközbe sem jut.

Törökországnak kulturharctól nem kell félnie, tisztán katolikus vagy vegyes vallású országokra a pápaság veszedelmes ellenség lehet. Törökország vele egyáltalán nem törődik, – a kereszties háboruk kora lejárt s az európai politikát Törökország irányában többé nem a katolikus kérdések, de az államok gazdasági és politikai érdekei irányítják.

[szígnó]

Nagyméltóságú WALKO LAJOS

M. Kir. KÜLÜGYMINISZTER URNAK, Budapest.

6. HEVESY PÁL: A TÖRÖK KÜLÜGYMINISZTER GENFBEN (1928. MÁRCIUS)
MNL OL K 63 a-32-1928-15

15/pol. szám.

Genf, 1928.március 27.

1 melléklettel.

Bizalmas!

A török külügyminiszter Genfben.

Tevfik Rushdi Bey a leszerelést előkészítő Konferencia alkalmával, amint Nagyméltóságod tudja, egy hétig Genfben tartózkodott. Mellékelve felterjesztem egy politikai nyilatkozatát, melyet a svájci távirati ügynökségnek a mai napon leadott. Ottlik Györgynek³³ is, akit kéresemre fogadott, adott egy nyilatkozatot, mely a "Budapesti Hírlap"-ban néhány nap előtt látott napvilágot.³⁴

Egy déjeuner³⁵ alkalmával asztali szomszédja voltam e napokban Tevfik Rushdi Beynek. Szavaiból feljegyzésre méltónak találtam a következőket :

A szovjet-uralmat tartom – mondá ő – Oroszország számára az egyedüli kívánatos államformának; ha ez az államforma ott veszélyben forogna, mindent megtennék, hogy segítségére keljek. –

A nemzetiségi kisebbségek védelmét és az irántuk való érdeklődést általában nevesítésnek tartja, mondván, hogy ha azoknak nem tetszik ott, ahol vannak, hagyják ott azt az országot és hurcolkodjanak vissza anyaországukba !

A leszerelési kérdés Törökországot kevésbé érdekli, minthogy annak biztonsága – a Külügyminiszter szerint-, senki és semmi által sincs fenyegetve. Akár leszerelnek, akár felszerelnek a többiek, az nekünk mindegy – mondá.–

A benyomás, melyet a török külügyminiszter úgy reám, mint a többi vendégre tett, egyébként minden tekintetben rendkívül kedvezőtlen.

Általánosan feltűnt a most lezajlott Konferencia alkalmával, hogy úgy a szovjet, mint a török delegáció vezetői és tagjai a nevelésnek és modornak minimumával sem

³³ Ottlik György (1889–1966) újságíró és diplomata, 1912–1929 között a szófiai és berni követségeken teljesített külképviseleti szolgálatot, 1919–1923 között a *Pester Lloyd* külpolitikai szerkesztője, 1923–1930 között a *Budapesti Hírlap* külügyi rovatvezetője volt. 1930-ban a Nemzetek Szövetsége Ellenőrző Bizottságának póttagjává választották, Lányi Zsigmonddal közösen szerkesztette a szervezet francia nyelvű évkönyvét. 1934–1935-ben a *Budapesti Hírlap*, 1935–1939 között a *Nouvelle Revue de Hongrie*, majd 1937-től 1944-ig a *Pester Lloyd* főszerkesztője volt.

³⁴ Ottlik György: Tevfik Rusdy bey, Törökország külügyminisztere nyilatkozik a Budapesti Hírlapnak. „Magyarország mindig meg fogja találni a helyet, amely őt a nemzetek családjában megilleti.” – Törökországnak nincs terjeszkedési vágya, vagy kalandos politikai célja. *Budapesti Hírlap*, 1928. március 25., 2.

³⁵ Tízórai (~brunch), informális fogadás.

rendelkeznek. Ugy Litvinov,³⁶ mint Tevfik Rushdi határozottan visszaszító jelenségek. De míg a szovjet-delegátusok rendkívüli elmeélt, szakavatottságot és ügyességet árultak el, a törökök teljesen gyatra benyomást keltettek.

[szignó]

Minister Residens.

Nagyméltóságu W a l k o L a j o s

m. kir. külügyminiszter Urnak.

Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

A nemzetgyűlés 160. ülése 1923. évi július hó 24-én, kedden. In: *Az 1922. évi június hó 16-ára kihirdetett Nemzetgyűlés naplója*. Tizenötödik kötet. Budapest: Athenaeum, 1923. 11–12.

A nemzetgyűlés 160. ülése 1923. évi július hó 24-én, kedden. In: *Az 1922. évi június hó 16-ára kihirdetett Nemzetgyűlés naplója*. Tizenötödik kötet. Budapest: Athenaeum, 1923. 11.

Ablonczy Balázs: *Keletre magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2016.

Avanesian Alex – Szám László: *Az örmény egyház története*. [H.n.]: Magyarországi Örmény Apostoli Egyház, [2012].

Báti Berkó István: A régi hadsereg magyar csapatai. 4. rész. *Magyar Katonai Közlöny*, 1925/7–9. 687. (673–690.)

Egeresi Zoltán – Pénzvágó Nikolett: *A Török Köztársaság a történelemben*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2020.

Flesch István: 125 éve született Kemal Atatürk, a modern Törökország atyja. *Múlt-kor Történelmi Magazin*. <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=13691&pIdx=2>

Hlamides, Nikolaos: The Greek Relief Committee: America's Response to the Greek Genocide. *Genocide Studies and Prevention*, 2008/3. 375–383.

Ihrig, Stefan: *Atatürk in the Nazi Imagination*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 2014.

Kerekesházy József: *Az igazi Kemál. Egy köztársaság születése*. Budapest: Pantheon, 1943.

Khosroeva, Anahit: The Armenian and the Assyrian massacres in the Ottoman Turkey as the first example of genocide. In: Krajcsir Piroska – Dzsotján Gagik

³⁶ Makszim Makszimovics Litvinov (1876–1951), szovjet diplomata, az 1920-as években a Szovjetunió utazó nagykövete, 1930–1939 között külügyi népbiztos.

- (szerk.): *Tanulmányok az örmény népiértés témaköréből*. Dorog: Ararát Kulturális Egyesület, 2008.
- Kicsi Valéria: Keresztény közösségek Törökországban. *Credo. Evangélikus Műhely*, 2008/1–2. 51–66.
- Magyar Életrajzi Lexikon*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
- Martoyan, Tehmine: Chapter Eight: The destruction of Smyrna in 1922: An Armenian and Greek Shared Tragedy. In: Shirinian, George N. (ed.): *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians and Greeks, 1913–1923*. New York – Oxford: Berghahn books, 2017. 227–250.
- Móricz Péter: A mai Törökország. *Turán. A Turáni Társaság folyóirata*, 1929/1–4. 16–21.
- Nemesi Attila László: A nyelv a nyilvánosságban: versengő és társdiskurzusok. *Replika*, 2015/6. 97–111.
- [N.n.]: Bácsme gyéből. *Közlöny*, 1849. február 2. 61.
- [N.n.]: Nézetek a lengyel ügyben. *Pesti Hírlap*, 1863. május 19. 2.
- [N.n.]: A török főrendiház elnöke a kisázsiai győzelmekről és a török–magyar barátságról. *Világ*, 1922. szeptember 7. 3.
- [N.n.]: A törökök sikereiket egyedül önmaguknak köszönhetik. *Szózat*, 1922. szeptember 10. 6.
- [N.n.]: Radoszlavov az új balkáni helyzetről. *Nemzeti Újság*, 1922. október 8. 12.
- [N.n.]: Az újjáéledő Konstantinápoly. *Az Est*, 1923. július 22. 2.
- [N.n.]: Bukarest lesz a görög-keleti egyház székhelye. *Az Újság*, 1925. január 31. 5.
- [N.n.]: Törökországnak nincs terjeszkedési vágya, vagy kalandos politikai célja. *Budapesti Hírlap*, 1928. március 25., 2.
- [N.n.]: Szovjet segítséggel őrizte meg országa függetlenségét „minden törökök atyja”. *Múlt-kor történelmi portál* <https://m.mult-kor.hu/szovjet-segitseggel-orizte-meg-orszaga-fuggetlensegetminden-trkk-atyja-20201110>
- Ormanian, Maghakia: *The Church of Armenia*. Yerevan: Ancyunakar Publishing, 2011.
- Paikert Alajos: Musztafa Kemál pasa. *Turán. A Turáni Társaság folyóirata*, 1922/3–4. 138–139.
- Stavridis, Stavros T.: Chapter Five: The Assyrian Issue 1914–35. Australian Documents and Press. In: Shirinian, George N. (ed.): *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians and Greeks, 1913–1923*. New York – Oxford: Berghahn books, 2017. 158–186.
- Travis, Hannibal: „Native Christians Massacred”: The Ottoman Genocide of the Assyrians during World War I. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 2006/3. 327–372.